

NAČAPAT TOTALITU NA ŠVESTKÁCH.

Cesta k nezatížené budoucnosti

Radka Denemarková

Nežiju jen v českém světě. Evropa je zvláštní prostor. Napínavý. V Austrálii člověk ujede tisíce kilometrů a nic se nemění. V Evropě člověk ujede několik stovek, v některých regionech dokonce několik desítek kilometrů, a všechno je jinak. Jazyk, architektura, obsah talíře a především mentalita. A mentalita je spojitá nádoba pojmů devatenáctého století, jako je národ a vlastenectví. O tyto pojmy neustále zakopáváme.

Na podzim 2010 během diskuze o evropské literatuře v New Yorku (pro Američany obecně je Evropa malým prostorem, nutně jednotným) vzbudila největší vášně poznámka francouzského autora: Evropa rovná se Francie, zbytek jsou podivná nedochůdčata. Vášně ta poznámka vzbudila mezi diskutujícími, nikoliv v publiku, které se v půtkách Francouze, Němky, Polky, Češky, Španěla a Italky trochu ztrácelo a bylo myšlenkovými turbulencemi nadšené. Pro intelektuály typu Susan Sontagové byli velkými zjeveními Thomas Mann a Franz Kafka, evropská kultura patřila ke zdrojům veškeré kultury. Z tohoto úhlu pohledu považovala Sonntagová Ameriku za evropskou kolonii. Dnes je vše jinak.

Přirovnávání EU k USA pokulhává, chybí nám společný jazyk a s jazykem spojené kulturní zázemí a myšlení. Zmizely nám sice celnice, ale hranice se hlásí sama od sebe: mentalita i rozdílná minulost se otiskly do krajiny a do chování a obličejů a gest lidí. A roli hrají lidské slabosti, sympatie a antipatie (například Gerhard Schröder nesnášel Francouze a sedláky, nejvíc tedy asi francouzské sedláky; vyjmenovávat, koho a co nesnášeli a nesnášejí třeba Václav Klaus nebo Miloš Zeman, by bylo zbytečné a nekonečné).

Ekonomika obnažila problémy Evropské unie a Evropy na dřevě. Už se tolik nelže. Politiky k tomu donutila ekonomika. Ekonomika a trh panují, jim se přinášejí oběti, nikoliv otázkám lidských práv, například. Víme tedy, kdo globalizované společnosti vládne, skrytě a totálně. Můžu sestavit seznam slov, která podvádějí sama sebe: demokracie, svoboda, rovnost před zákonem a stejná práva pro všechny, solidarita a suverenita. Co se to děje? Stává se i Evropa prostorem, kde není místo pro duši? Ano, Evropané za duchovnem jezdí do Indie. Ale obchodují s Čínou. A petici proti Londýnskému knižnímu veletrhu, kam zbaběle pozvali jen čínské spisovatele, kteří tamnímu režimu nevdají, podepíše jen několik spisovatelů. Evropské země se radikalizují, některé razantně a děsivě jako Maďarsko, kde zoufalství jedinců už vůbec nikoho nezajímá.

Proč dnes představuje pro mnohé z nás identifikovat sebe sama hotové utrpení? V demokracii se jako kyvadlo na hodinách střídá pravice a levice. V Čechách vyhublal zajímavý úkaz: místo mezi stranami, osobnostmi, idejemi se dnes řada lidí rozhoduje mezi politickým systémem a jeho totálním odmítnutím. Řešením není výběr mezi politickými stranami, ale mezi mravností a nemravností.

Na podzim 2011 jsem jela do Německa, k bavorskému klášteru Andechs, jehož pivovar vyrábí sedm druhů piva a kde se konalo setkání členů Panevropské unie, založené v roce 1922, zakázané nacisty a obnovené po druhé světové válce. Až do své smrti v roce 2011 byl jejím mezinárodním čestným předsedou Otto von Habsburg, mezi členy patřili Franz Werfel, Albert Einstein, Konrad Adenauer, Charles de Gaulle. Už po celou sobotu probíhaly diskuze o možné podobě Evropy (Ferdinand Kinský, Dirk Hermann Voss, Thomas Goppel, Adolf Dingelreiter, Bernd Posselt). V neděli jsem se účastnila intenzivní diskuze na téma „Evropa – dům bez střechy, nebo střecha bez domu?“. Vděčná metafora. Pracovali s ní všichni. Sledovala jsem putování té věty. Podnikatele zastupovali princ Wolfgang von Bayern a Bernard Antony, světoznámý výrobce sýrů z Alsaska, což je region, kde se na malé ploše řeší problémy spolužití (v tomto případě Němců a Francouzů) odjakživa. Arcibiskup Jean-Claude Périsset chtěl dům renovovat na základě křesťanství. Jenomže co se stane, když bude přijato muslimské Turecko? Opakoval věty o tradiční rodině. Jenomže jaké podoby má dnešní rodina? Politiky

zastupoval evropský poslanec za jižní Tyrolsko Herbert Dorfmann, média Georg Paul Hefty, politolog a redaktor *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Co a koho jsem zastupovala já. Literaturu? Člověka? Jiný pohled? Evropa panikaří zbytečně, krize, která nastala, není krize Evropské unie, ale krize jedné země, prohlásil Hefty. To on v devadesátých letech jako první připustil možnost, že by kancléřem mohla být žena a poprvé použil slovo *Bundeskanzlerin*. Které se stalo slovem roku. A kancléřka Angela Merkelová poprvé připustila myšlenku, že stát může být z unie „vyloučen“, tehdy konkrétně zadlužené Řecko. Spustila lavinu. Definitivně tím nadhodila možnost, že kterýkoliv stát může být vyloučen a kterýkoliv stát může vystoupit, pokud je například hospodářsky silný a nechce „dotovat“ země slabé. Připomíná to vlak, který projíždí krajinou a cestující vystupují a nastupují podle toho, nakolik je vlak pohodlný a rychlý. Ale Evropa je tu, krajina a země a lidé. Nehýbe se. Někdy panuje rozčarování, že se mladí nezajímají o Evropskou unii, považují ji za spolek vzniklý na základě hospodářských potřeb. Nepřemýšlejí o tom, protože JSOU Evropané. Studují a cestují a přátelí se napříč zeměmi a kontinenty přirozeně. Nejde přece o jednotu, ale o společný zájem. V tom se Panevropská unie ze svých zásad nevychyluje, stále jde o sjednocení na demokratických a přátelských základech, o duchovní dimenzi, o (někdy příliš) konzervativní hodnoty. Cestou domů (ale vždyť doma jsem byla, v Evropě) jsem se ve vlaku odchýlila k obecným tématům. Po staletí jsou to mužské hry, politické hry o moc, které určovaly tvář světa. Možná se doba mění. Ale i tak zůstává jediná cesta, prastará a nejtěžší: respekt a snaha chápat a vnímat druhého. Hranice nakonec existuje jen jedna jediná: mezi člověkem a člověkem. Možná je čas změnit metaforu. Žádný dům, ale malé domky, které respektují společný prostor i vzájemné soukromí.

V dubnu 2012 přijela Herta Müller do Prahy. Musela ustát negativní bouři. Prý Nobelovu cenu nezískala za literární um, ale za politická témata. Nestoudnosti ustála. Stejně jako výtky, že se změnila po Nobelově ceně. Nezměnila. Změnilo se okolí. Ona si střeží víc samu sebe. Koho jiného by také asi tak měla střežit? Program Herty Müller byl pevně stanoven, čas musel být ukradnut. Utekly jsme na večeri. Hádaly se o barvu měsíce, který svítil nad Prahou a ještě nebyl scelený. A o politice, zaháněly jsme strach. Nejen z antisemitismu, nejen z rasismu, nejen z totalit. Totalita nevymizela. Existuje nejen totalita nacistická a komunistická, existuje i totalita ve firmách, v rodině, ve vztazích. Totalita ve vztahu mezi zeměmi.

Je křehká vzezřením, věkem, nasazením. „Musíte to všechno vydržet.“ Řekla. Proč bych měla, na to si budu muset odpovědět sama. Když se v Berlíně přestěhovala do nového bytu, nakupovala květiny u květinářky. „A odkud jste? Z Francie?“ – „Ne, z Rumuska.“ – „Aha, z toho si nic nedělejte.“ Stejně reakce zažívám já. „A odkud jste?“ – „Z Čech? Aha, z toho si nic nedělejte.“ Mohu si opakovat truhlářovu větu z textů Herty Müller: „To se nedá vydržet“, řekl truhlář, „to nikdo nevydrží.“ Takováto třídění lidí a národů předávají dospělí dětem doma a ve školách, takže dábelský kruh nelze rozetnout. Je důležité ohmatávat i prostor, kterému se říká duše. Člověk je uzpůsobený tak, že své vnímání světa považuje za jediné možné a správné a mnohá zkušenost je nepředatelná, přestože lidská přizpůsobivost je jinak jako z vosku. Literatura stvrzuje, že možností „vnímat“ je nespočet, že slova, jimiž přemýšlíme, lze omýt a používat „jinak“, že lze žít „jinak“, že svoboda tvorby i podoba bytí jsou bezbřehé. Dobývání svobody a svobodného, kritického myšlení, je těžké v každé době a nikdy, nikdy nekončí. Pojem kolektivních vin a kolektivních vítězství je zruďný. A nacionalismus je dnes ještě zruďnější, protože plive jednu jedinou otázku: „A odkud jste?“ Položme si otázku jinou, zásadnější: „Kdo jsme?“ Jde jen o to vydržet.

Jsem vděčná za dobu, ve které žiji. Atmosféra dějů minulých století už nesmí sloužit jako strašák populistickým politikům. Vývoj česko-německých vztahů posledních pětadvaceti let je pro mne i nezbytná laboratoř lidství. Nutí myslet na ostatní. Myslí na ostatní: konkrétními projekty a smysluplnou prací, kde už konečně nejde o národní nálepky, ale o kvalitu. Evropa si vleče nedořešená traumata a nálepkování z minulého století. Evropu dlouho spoluurčoval jen propletenec minulostí, rezidua křivd, rozdělení sil, kolektivních viníků a kolektivních obětí. Ale píšeme rok 2014. Česko-německé vztahy dneška odklonily myšlení k nezatížené budoucnosti, jak si přál Václav Havel. Ukázalo se, že ze stejné situace lze vyprávět značně odlišné příběhy. Důležité je nezamlčovat ten svůj.

Problém je stále v nacionalismu, v jeho podstatě, nemoc a nerozum. Promíchejme se. Jak říká Robert Musil: „Neboť nevysvětlitelných věcí je mnoho, ale když zpíváme národní hymnu, necítíme je“. Devatenácté století jednou provždy lidi rozdělilo. Ale nová zkušenost se musí udělat, a ne vzít ze vzduchu, říkala Ingeborg Bachmannová. Jaképak řeči o evropské identitě. Kdo jsem, je základní otázka pro každého. A jedinec se nesmí rozpustit pod národní vlajkou. „Já“ se nesmí rozpustit v národních kotcích. Česko-německé vztahy dneška a budoucnosti je opravdu nutné odklonit k NEZATÍŽENÉ budoucnosti. Ano, ukazuje se, že dobývání svobody a svobodného, kritického myšlení je těžké v každé době a nikdy, nikdy, nikdy, nikdy nekončí. Chci, aby moje generace patřila k těm, kdo rozpouští předsudky a myšlenková zjednodušení, rozpouští českou kroniku malosti, strach ze všeho německého i pocit, že jsme jen jakýsi nárazník mezi Západem a Východem. Jsme Evropané. Jsme lidé. Možná se doba mění i díky letité mravenčí práci jednotlivců v obou zemích: zůstává jediná cesta, prastará a nejtěžší: respekt a snaha chápat a vnímat druhého. Hranice nakonec opravdu existuje jen jedna jediná: mezi člověkem a člověkem. Zbývá nám vydobýt to nejlepší ze švestek, ale do pecek nekousat.

(Předneseno 22. 11. 2014, Litoměřice. Výroční konference Česko – německého diskusního fóra:
Česko - německé sousedství: Kultura vzpomínání pro budoucnost)